

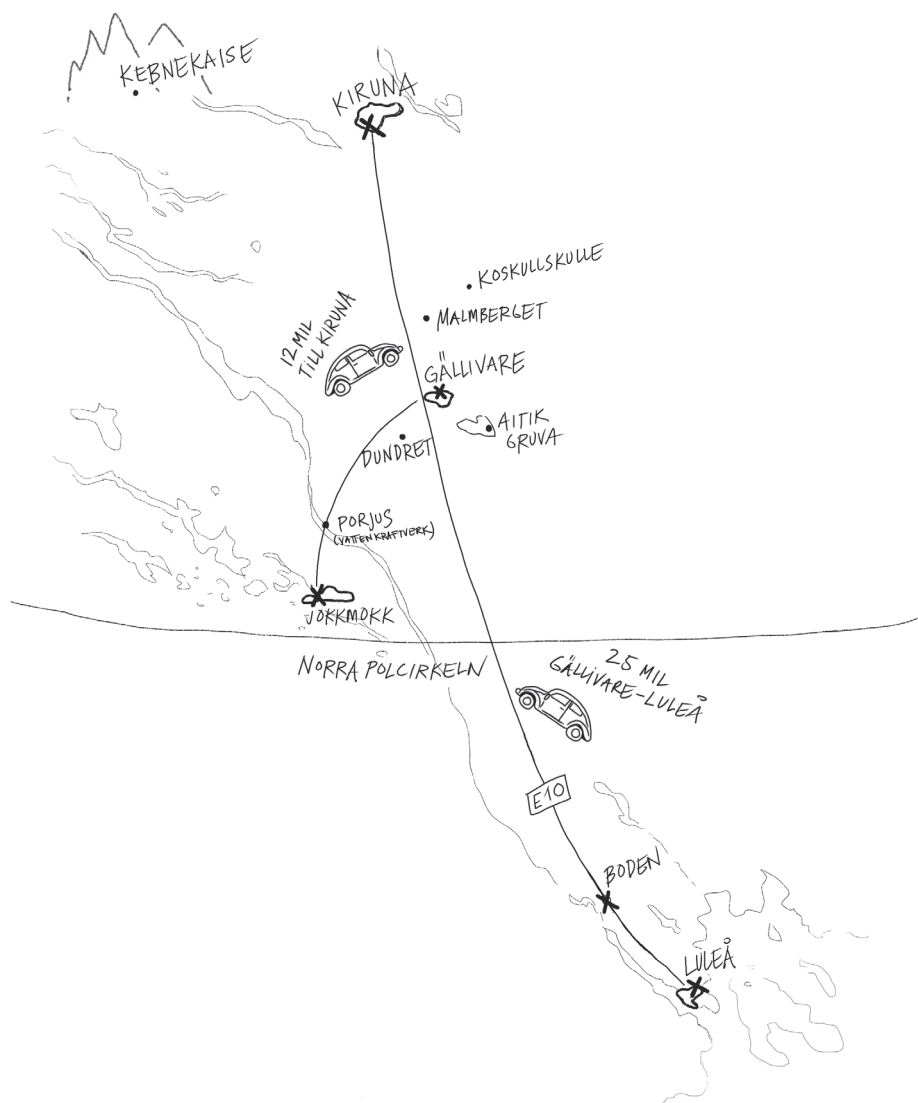
Ditflyttarna

Tina
Thunander

fri tanke

Innehåll

<i>Startpunkt</i>	8
<i>Ditfararen</i>	23
<i>Flyttarna</i>	71
<i>Konflikterna</i>	112
<i>Skandalerna</i>	152
<i>After work</i>	187
<i>Makthavarna</i>	225
<i>Guldruschen</i>	262
<i>Hemflyttaren</i>	297
<i>Tack</i>	303

Startpunkt

»...en industriell revolution i norra Norrland som ska göra Sverige till en ledande kraft i den globala klimatomställningen ... Den samhällsomvandling som sker med anledning av detta är av historisk omfattning.«

Ur utredare Peter Larssons rapport om samhällsomvandlingen i Norr- och Västerbotten 2022

LÖRDAGEN den 28 september 2024. Klockan 16.29 skakar marken värre än någonsin. Skalven pågår hela helgen. Några familjer lämnar sina hem i skräck. Flyr. Tre veckor senare ger länsstyrelsen beskedet att området inte längre är beboeligt utan måste rivas.

Varje natt, minuterna efter midnatt, året om, multrar det från underjorden. För malmbergsborna har sprängningarna fungerat som gamla tiders kyrkklockor. Nattugglan får en signal om att det är läggdags medan de flesta sover sig igenom smällarna. Men så händer något utanför tidsschemat. Spänningarna får berget att röra sig. Det är de oplanerade skalven som är de farliga.

De flesta invånarna i Östra Malmberget vet exakt vad de gjorde när de första smällarna kom denna lördag. Det var som en jordbävning med en magnitud på 2,51 enligt gruvbolagets sätt att räkna.

Redan innan hade många flyttat, särskilt barnfamiljerna, och nu krävde myndigheterna att det fick vara nog.

De »seismiska händelserna«, som gruvbolaget kallar dem, är rädslan som måste vägas mot inkomsterna. De som gett mat på bordet i flera generationer, numera toppat med dyra bilar och lyxiga semesterresor till länder långt bort.

Detta är en bok som handlar om nyindustrialiseringen i Norrbotten, men framför allt om hur den lilla kommunen norr om polcirkeln handskas med en omvandling av historiska mått.

Grannstaden Kiruna lockar mediafolk och turister från hela världen för att beskåda hur det går till att flytta en stad. Förändringarna i Gällivare, tolv mil bort, är betydligt mer omfattande. Gällivares pr-avdelning har dock inte lika framgångsrikt lyckats skapa intresse.

Industrinationen Sverige skulle bli ledande för den nya fossilfria industrin. Inledningsvis såg allt ljust ut, pengarna rullade in och skeptikerna betraktades som surgubbar. Batterifabriken Northvolt i Skellefteå, fyrtio mil söderut, var löftet om bygget av en svensk grön industri i Norrland. Ganska snart kom bakslagen. Batterifabriken går i konkurs – landets största. Förhoppningarna om det gröna dalar, men fabriken återuppstår i ny skepnad med utländska intressen. Det är mer än de fyra timmarnas resväg som skiljer batterifabriken i Västerbotten från industrin i Gällivare.

De båda gruvföretagen i Gällivare är solida – och gruvor kan aldrig få fötter. Aitikgruvan är en av Europas största koppargruvor, ägs av världsledande Bolidenkoncernen. Statliga LKAB är en av världens största producenter av järnmalmspellet. Övergången till fossilfri järnmalm kan generera nya industrier och man planerar för att i en framtid ta vara på spillvärmen från produktionen (kanske till en ny livsmedelsindustri) och utvinna värdefull metall också ur slagghögarna. Överallt provborras det efter nya fyndigheter. Rikedomerna ligger bara där och väntar. Gruvindustrin i Gällivare expanderar oavsett hur det går för batteritillverkningen söderut. Och allt går fort-fort.

Blir planerna verklighet kan Gällivare bli basen för det nya

välfärdssverige med världsunik industri som kräver tusentals ditflyttare.

Men.

Samtidigt med de fossilfria satsningarna ovan jord växer brytningen av malm i underjorden och samhället Malmberget rivs, för människor kan ju inte bo ovanpå en gruva. Nya bostäder måste byggas på säkrare mark.

Parallellt med utvecklingen av industrin och avvecklingen av ett helt samhälle ska skola, barnomsorg och allt annat som tillhör det gemensamma pågå.

Det går sisådär.

Den skriande bristen på arbetskraft, bristen på bostäder och en skola i total kaos måste åtgärdas före allt annat. Under åren har det också visat sig finnas andra hinder som måste undanröjas för att detta ska kunna bli »en ledande kraft i den globala klimatomställningen«. Som att kommunkassan inte går ihop trots all rikedom under jord. Eller skandaler i viktiga samhällsfunktioner som både skakat om och kostat kommuninvånarna ansevliga summor.

Bristen på arbetskraft har fått katastrofala följder. Det är inte bara gruvindustrin som saknar personal utan – vad värre är – samtliga branscher. Här är brist på lärare, socionomer, sjuksköterskor, frisörer, kockar, undersköterskor, butikspersonal, bibliotekarier...

Är det alls möjligt att bygga upp en världsledande industri på en plats där viktiga samhällsfunktioner är på fallrepet? Vem bär ansvaret för att det inte var tillräckligt tänkt?

De som sitter vid makten söderöver har hittills slagit dövörat till så länge Malmfälten levererar miljarder till statskassan. Det är många som är skyldiga och som inte förstått – velat förstå, haft kompetensen att se – vidden av gruvornas expansion.

Några av dem som suttit i beslutsfattarnas innersta krets borde svara på frågor varför det blivit som det blivit. De statligt utsedda vill inte svara, eller håller sig undan.

När jag ett år före de omvälvande skakningarna i marken 2024 reste upp för att rekognoscera, var huvudfrågan vad kommunen har att locka med. Här finns skidspår, slalombacke och skoterleder men ingen riktig biograf, teater eller konsertverksamhet. Vad ska ditflyttarna göra efter klockan fem? Midnattssol, norrsken och snövintrar är inte tillräckliga lockelseord i jobbannonserna. För bara några år sedan ansågs bristen på ett kulturutbud vara en av de viktigaste begränsningarna.

Men under hand har andra problem dykt upp och fritidsnöjen står för närvarande långt ner på lokalpolitikernas attgöra-lista.

Problemen i Gällivare är inte enbart ett bekymmer för lokala politiker, för gällivareborna, för norrbottningar utan för hela landet. Faktiskt också för europeisk klimatpolitik. Det är mycket som akut måste åtgärdas om den gröna industrin ska utvecklas, och detta bli framtidslandet.

Efter ett skolår i Gällivare får jag chans till allvarssamtal med kommunalrådet Birgitta Larsson och hör hennes nödrop:

»Hjälp oss!«

Allt i denna bok är sant. Alla människor finns, ingen är påhittad. I några fall har jag dock ändrat och fördunklat namn och händelser för att inte genera eller i negativ mening peka ut någon.

Resorna till Norrbotten har varit många (under fyrtio år som skidåkare, vandrare, tv-journalist och nyfiken, ett år som skolfröken på Hedskolan följt av ett antal besök året därefter) men det måste ändå infogas att beskrivningen av samhället som

står inför den historiska förändringen är filtrerat via *en* persons ögon. Fast bättre än inga alls.

Resan börjar med en ingivelse i stunden – ett kortfattat mejl.

Kapitel 1

Efter tio minuter ringde rektor Eva, bländad av ordet i ämnesraden: »Jobbsökande«.

»Att vi behöver folk, ja. Lärare. Så vi är oerhört tacksamma om du vill komma hit och jobba.«

Det tog bara några minuter att få svar.

I de flesta sammanhang förväntas den arbetssökande vara tacksam över att komma ifråga, hur mycket expert och efterfrågad du än är. Här är förhållandet det omvända. Efter de första telefonsamtalen kröp därför en löjlig känsla av skam fram.

Det gick för lätt och för fort att få så mycket jobb jag vill. Tacksamheten skrämde.

På den tiden jag var jobbsökande i mitt yrke krävdes ett noggrant formulerat presentationsbrev, övertalning och intervju i väl vald anställningsklänning. Här var det ingen som frågade efter cv.

»Kom du på måndag och presentera dig på vår expedition så tar vi det därifrån.«

Rektor Eva är en *doer* och blev förstörd besviken när hon hörde en tvekan. Rädd att fågeln inte lät sig fångas in utan flög vidare.

Några dagar senare sitter jag på tåget. För en fågel är resan från hemstaden Malmö till Gällivare en tur på 1 343 km, bilvägen är nästan 1 800 kilometer, men jag har valt 25 timmar med SJ.

Dagen jag blev jobbsökande i Gällivare var arbetslösheten i Malmö 11,8 procent, vilket var nästan dubbelt fler i procent räknat än riksgenomsnittet. I Gällivare var det då 2,6 procent som stod utan jobb. Den höga ungdomsarbetslösheten i södern lyste rött när jag upptäckte att bara tio gällivareungdomar mellan 18 och 24 år var arbetslösa.

Lägre siffror anses inte vara möjligt att nå eftersom det alltid finns de som bokstavligen är mellan anställningar, på väg till nästa jobb eller utbildning. I siffrorna räknas också de som av olika anledningar är svårplacerade. Det kan vara människor med sociala eller fysiska funktionshinder. För de allra flesta finns alltid någon typ av jobb.

»Den som är arbetslös i Gällivare är arbetsskygg«, säger gällivarebor när frågan kommer på tal.

För min del räckte det med tre samtal och tio telefonminuter att få jobb – tre jobb.

»Det är bara att komma upp.«

På Coop lovade föreståndaren anställning utan att vi träffats varför han tillade att »vi kanske kan ses först« och förstod inte att jag befann mig flera tusen kilometer från hans affär. Jobberbjudandena fick jag obesedd utan erfarenhet av vare sig livsmedelsförsäljning eller som skolfröken.

Jag delar sovkupé med bodensaren Jenny på väg hem, och en kvinna från Övertorneå som varit på kurs och av kassarna att döma passat på att shoppa i storstaden. Ett utmärkt resesällskap för den första lektionen om den norrbottniska nyindustrialiseringen och det de förhoppningsfulla tror ska ge ännu mer pengar till staten för att reparera välfärdssamhället.

En timmes väntan för tågbyte på Stockholms centralstation en lördagskväll ger en kort inblick i liv som levs utanför alla förmåner. Fattigdomen stinker kring »gubbarna« som halvsover

på centralstationens hårda bänkar. Någon barfota med flipflops trots att nätterna börjar bli kalla. Hemlösa trashankar. Det är ett sorgligt armod som inte fanns när jag var barn, eller syntes i alla fall inte, under det omhändertagande samhällets uppbyggnad.

Före avresan stod bostadsfrågan som nästa punkt på min lista. Sedan tidigare visste jag att det fanns tillfälliga hyresrum i centrum. Inget fancy men renare än många studentkorridorer. Dög som HVB-hem och bostad för ensamkommande flyktingar och kan duga åt mig. Anette på kommunen skulle se vad hon kunde göra.

De senaste åren har våningsplanet (tio rum i en lång korridor, gemensamt kök, dusch och toalett i korridoren) varit det enda kommunen har kunnat erbjuda nyanställda bibliotekari-er, socialarbetare, lärare eller kulturchef i väntan på att det kanske-kanske kan bli något mer permanent.

Redan för flera år sen beklagade sig en av förvaltningscheferna över »korridoren«. Erfaren, välutbildad, efterlängtdad och välbetald arbetskraft intervjuades och anställdes, i något fall hade kontraktet redan skrivits när det kröp fram att »så länge« kan det bara bli ett litet hyresrum. Tio kvadratmeter kan varken rymma partnern, barnen eller för den delen favoritfåtöljen.

Många backade.

Det är tur att socialtjänsten, biblioteket och skolor kan anställa andra än examinerade socionomer, bibliotekari-er och lärare för att sköta jobbet. Jo så är det, men det lärde jag mig långt senare.

Kvinnan i tagbritsen mittemot, hon som shoppat i storstaden, bor i Tornedalen sedan trettio år men är ursprungligen från Ryssland. Det nya har ännu inte nått till hennes trakter. Där- emot är återvändaren Jenny både förtjust och förskräckt över vad som händer i hennes hemstad Boden. Efter några studieår

söderöver återvände hon och blev genast varse förändringarna.

»Uppsala är för stort för mig«, ursäktar hon sig och tror att storstadsbor tycker hon är en tönt som inte vill bo i en myrstack med stress och spring, med övergivna människor som lever på stationerna och McDonald's runt vartannat hörn.

När beskedet kom att det ska byggas ett stålverk i Boden jublade det socialdemokratiska kommunalrådet Claes Nordmark. Bygget blir »utan konkurrens det överlägset största som har hänt Boden sedan bygget av Bodens fästning på tidigt 1900-tal«.

Militärens närvaro har alltid varit stadens identitet. Värnpliktiga marscherar återigen på fältet mittemot det gamla Havremagasinet och Boden ingår i den gröna omställningen som enligt de första optimistiska prognoserna talat om 1500 nya arbetstillfällen.

Att ens nudda vid tönt-tanken är alltså uteslutet.

I »Rapport från ett skeende« som samordnaren av den stora industrisatsningen i Norr- och Västerbotten kallar sin slutrapport skriver utredaren Peter Larsson sommaren 2024:

»De närmaste fem åren blir avgörande. Hur väl de stora etableringarna och expansionerna lyckas avgör förmågan i hela Sverige att framöver attrahera nya etableringar och lyckas med klimatomställningen.«

Han konstaterar att utvecklingen går snabbt, snabbare än politiken och lagstiftarna hänger med. Det går också fort för människorna som sedan länge bor på orterna. Hastigheten förändrar samhällena på ett sätt som ingen kunnat tänka sig. Det är mest hastigheten som ger mitt resesällskap Jenny blandade känslor.

Kanske har utredare Peter Larsson rätt när han påstår att det som händer i Norr- och Västerbotten är lika stort som industrialismens genomförande, att våra barnbarn och barnbarnsbarn i historieböckerna kommer att läsa om hur banbrytande denna tid var.

Men i den framtida litteraturen kommer det inte att stå något om människor som gråtande av rädsla sitter på sin farstubor och önskar sig bort från de jordskalvsliknande sättningarna i marken som pågår timme efter timme. Framtidens litteratur kommer inte heller att skildra hur böcker, stolar och iPads flyger i klassrummen för att lärarna flytt, hur högutbildade norrbottningar byter till jobb som inte kräver någon utbildning alls men ger dubbel lön. Kanske kommer någon att kortfattat notera bristen på arbetskraft och svårigheterna att värva folk. Det kommer med all sannolikhet inte framgå att människor tvingas hysa in sig i husvagnar, källare och friggebodar »så länge«. Inte heller kommer historieskrivningen att fundera över vem, vad eller vilka som borde ha burit ansvar för allt det som gick fel. Det är det inte ens någon som gör nu, under skeendets gång, trots att felgreppen framträder mitt framför våra ögon.

Redan för flera år sedan tipsade Peter Larsson att Gällivare är den kommun som kommer att förändras allra mest.

Gällivare har blivit Sveriges Klondike.

»Åk dit«, tipsade han.

Där vi sitter på tåget på väg norrut är rapporten ännu inte färdigskriven och hemvändaren Jenny kommer på sig med att både längta efter det nya som ska komma och vilja ha det gamla kvar. När hon flyttade var det på alla sätt ett annat samhälle. Då fanns det fortfarande billiga bostäder inte bara i Boden utan över hela Norrbotten.

Att bygga nytt kostar lika mycket, om inte mer, i norr som i söder. Bostadspriserna går upp när centralorterna växer. Att bo har blivit dyrt klagar återvändaren som samtidigt hade hoppats att Boden skulle vara mer internationellt, som Göteborg och Malmö. Det kommer, tröstar jag henne. Den nya industrin drar till sig nya och andra sorters människor.

Till morgonkaffet bjuder tågönstret på platser med sagolika namn: Storblåtiden, Koler och Lillpiteälven. Det är myrmarker, kalhyggen och emellanåt en horisont av mjuka berg och sjöar som glittrar i morgonsolen. Tåget passerar småbyar med ett fåtal hus, som Nourtikon, en by i södra delen av Gällivare kommun där det numera är färre folkbokförda än ena handens fingrar. Många hus uppfyller drömmen om den röda lilla stugan fast den tid är förbi när de gick att köpa för kaffepengar. Husen finns kvar men inte de löjligt låga priserna.

Förresten är det få av dem som dyker upp på Hemnet. Familjerna håller kvar minnet av var de kommit ifrån genom att behålla dem som fritidshus. De kostar inget när de är kallställda.

Vi passerar Nattavaara, ett av landets köldhål som inte så sällan utmärker sig i väderleksrapporterna. Härifrån är det möjligt att pendla in till centralorten Gällivare och huspriserna är därefter. På den sista tågsträckan, lokaltåget från Boden, hamnar jag bredvid Berit som berättar om mannen som längtade hem och flyttade. Själv klarade hon inte av att släppa stockholmslivet och har i elva år levt i båda världarna. Han ska hämta henne vid stationen, tio mil från deras norrbottniska hem. Avstånd är ingenting.

Det är bara Berit och jag som stiger av i Gällivare och efter att hon hoppat in i framsätet hos den väntande mannen och vinkat lycka till, står jag kvar på stationsplanen med mina väskor. Platsen som under en tid ska bli mitt hem tar emot med sol och kristallklar luft – men inte en själ är i sikte.

Gällivare. Det är här inlandsbanan slutar, eller börjar för den som vänder på kartan. Här passerar också malmtågen på väg till kusten. Mellan gruvan i Malmberget och Luleå hamn går det varje dag åtta malmtåg i båda riktningarna, tunga laster med det svarta guldet som rälsen inte längre orkar bära. Man talar om att nästan hälften (40 procent) av Malmbanan från

Luleå till riksgränsen är uttjänt. Ordet *underhållsskuld* används allt oftare när malmtågen spårar ur, både i ödemarken norr om Kiruna och söder om Gällivare.

Spåren ska dessutom serva persontrafiken och alla de människor som tar sig hitupp för jobb eller turism.

Stationshuset är däremot välskött. En söt träbyggnad, ett pepparkakshus, som chefsarkitekten på Statens Järnvägar Folke Zettervall i sin himmel säkerligen gläds över att det omhulrats och inte ersatts av den trista tegelklump som möter resenärerna som kliver av i Kiruna. I Gällivare är det snickarglädje och en fasad i svartbrunt och rött. En välkomnande pärla.

Men där tar välkomnandet slut.

Efter ett dygn på tåg längtar kroppen efter lunch och en god kopp kaffe. Så var finns restaurangen i det vackra stationshuset? Men nej. Väntsalen är öppen och erbjuder gratis toalettbesök men där finns inte en levandes människa. Än mindre kaffe i sikte. Till och med Sibyllakiosken tvärsöver stationsplan håller helg. Då visste jag ännu inte att Hotellet mittemot stationshuset är populärt fikaställe på söndagar. Populärt enbart för att det är det enda som är öppet utanför kontorstid.

Jag släpar tunga väskor med vinterkläder och skor, favoritkudde och böcker. Vid en snabb googling visade det sig att Gällivare inte längre har en bokhandel. Det krävdes kroppsvikt att stänga väskorna, och nu behövs all armstyrka för att släpa packningen på knaggliga trottoarer. Pensionat Augustin, ett enkelt boende i vandrarhemsstandard, med toalett och dusch i korridoren. Detta var enda lediga på nätet. Bokade för de första nätterna, »så länge«.

»Frukost ingår«, tröstade pensionsägaren när hon i andra änden av linjen och landet hörde mig hicka till. Drygt tusenlappen per natt, eller 34 000 för en månad. Priset för

den möblerade lilla lägenheten för 20 000 som jag strax före avresan tackat nej till tedde sig plötsligt billig.

»Boende får ordna sig«, tänkte jag då.

Enfaldigt, skulle det visa sig.

Redan på tåget kom tvivlen om det alls går att komma i kontakt med människor som har rötterna i landet norr om polcirkeln eller de som nyligen flyttat dit. Är det möjligt att på några månader komma så nära gällivarebor att de öppnar sig och vågar berätta om förhoppningar och tabun? Går det att avtäcka en del av samhällets kärna, att undersöka det sociala livet och få en inblick i hur industrins förändringar och expansion påverkar människorna?

När jag långt senare berättar om dubierna skrattar de nya vännerna rätt och undrar vilka fördomar sörlänningar har om »oss häröppe«.

Ett vet jag nu säkert – den ordkarge bor inte i Gällivare.

Pensionat Augustins utsida, liksom dess insida, håller stilen för en tillfällig boplatz i ett Klondike. Den gula putsen flagnar och fönstren är i stort behov av vård. Mörklila väggfärg, antika Ikeamöbler och en liten matsal med bastanta furubord från ett svunnet mode vittnar om att pensionatet renoverats för minst fyra decennier sedan. De tio rummen är ologiskt numrerade som om ägaren köpt nummerskyltarna på rea och fått ta vad som fanns kvar i lådan. Och lampan i mitt rum? En pysslig människa har satt fjädrar på den vita skärmen som en permanentad frisyr från 80-talet. Tio rum, två duschar, några fler toaletter ute i korridoren och 1150 kronor per natt. Priset skvallrar om vem som betalar, att det finns pengar i Gällivare och att entreprenörerna får lägga ut hutlösa summor för en sängplats. När jag tar en promenad på söndagskvällen lägger stora pick-

ups och Hiluxbilar till vid villor utan gardiner, blommor eller barncyklar vid förstubron. Ryska och andra slaviska språk hörs från rökbalkongerna, överallt herrar i varseljackor som tar ett bloss och samlar sig inför en ny arbetsvecka. Husen är uthyrda till arbetskraften utifrån, veckopendlarna.

Malmfältens folk är väl medvetna om att gruvan föder – och förgör. Andra säger att »den föder, göder och förstör« och att »den ger – och tar«. Det finns flera variationer på temat och ordens innehåll är alla uppväxta med. I Gällivare säger många att förändringarna inte ska ordas om så mycket. »Det är som det är«, säger man, och det har pågått i decennier. »Samhällsomvandling« är byråkraternas språk för den stora omställningen och specifikt för rivningen av det tidigare blomstrande samhället Malmberget.

Berättelserna om människorna i Malmberget och Gällivare hade på sätt och vis kunnat beskriva vilket mindre brukssamhälle som helst. Här blir dock konturerna skarpare, problemen större och konflikterna tydligare när brukspatronen flyttar spelmarkörerna.

Historien om omvandlingen i Gällivare är delvis en beskrivning av välfärdssamhällets framväxt mot ett framtida samhälle, med eller utan välfärd. Samtidigt är det berättelsen om ett Sverige långt bort från maktavarnas kvarter på Östermalm i Stockholm, tjusiga villaområden i storstädernas utkanter eller hipsterområdet Södermalm. Det finns större gemenskap mellan skånska samhällen och Gällivare än med maktens centrum Stockholm.

En av de många jag senare blir bekant med hävdar att det finns två grupper som är särskilt illa sedda: samer – och stockholmare.